

ՄԱՏԵՆԱԿՈՍԱԿԱՆ

«ՄԱՐԱՇ ԿԱՄ ԳԵՐՄԱՆԻԿ»
Ճեղիքակ՝ Գ.ԲԻԴՈՐ Հ. ԳԱԼՈՒՅՑԵԱՆ
«ԿՈՉԱՆԱԿ» ՏՄԱՐԱՆ, ՆԻՐ ԵՐՐԵ, 1934

Պէտք է խօսութիւննի. Մարաչի մասին առ զագրական և վիճակաբարկան հատորը մը լինելի աւելի՝ Հանրապիտարան մըն է ասի, Համապարփակ մատեան մը... որ կը պարտեակի ամէն ինչ որ կրնայ շահագրգռել միտքը՝ այդ քաղաքին անցելին ե երկու տակն զայն ոգիորոց հայ կերպի բոլոր արձենքներուն մասին շնչեք կարծեր ճշմարտութենէն տարրեր բայ մը լսած ըլլայ՝ բռելով թէ անոր պատուական կերպնելը, Գ. Քր. Գալուստեան, ցարդ լոյս տեսած այս կարգի գործերուն լուսագոյնը հրատարակած է, մատուցնելուն պայտա անդնահատակի ծծն մը՝ իր անմուռալի Հայոցնիքն, և անզն սփոփանք մը՝ իր և իսիւսու վայրայտանին իր Հայրենակիցներուն սիրտերուն. որոնք գեռ քանի մը սերունդ պիտի աղեկիցներն կիլիկիոյ Այնթապէն ետքը ամենէն աղուական այդ քաղաքին յուրաքանչիւն շերքուն.

Աւթածալ մնջութեամբ և ամենամեծ մասմբ մանրատառ ժե + 944 էջերէ բակկացած այս գիրը կը պարունակէ քանի և չըս գույքներու իսու այն սկզբանքն թէ որ և ի իրի անձի անձի կամ որդի յատակ ճանաչումը իր շըլայացին ճանութութեամբը միայն կրնայ ամրովշնաւալ, Գ. Գալուստեան խնամքը ռւնեցած է, բռւն քաղաքին անցելի է առաջ, ի ընթերցովներուն տայս նախ կիսարքանը կիրիկը յանուանը, և յեայ, ներշշանակաւոր յատախիալացքը՛ Աստանայի և Հայէպի նահանեներուն, այդ վերջինին հնդգ գաւառակներուն և անոնց գիւղերուն. և այս ամէնը՝ լընդանուըն գէթ՝ աշխարհագրական, մատրաքան, համայնքի միութիւնի առաջարքի անցարքական և աղաղաքական գիծերու մէջ մարադանին ճշութեամբ։ Գիւղերուն կարգին, Զէյթօննի, Ալբիւններու բոյնչին չէ զացուած անառիկ իրասունքը՝ ռւնենարու իր մասնաւոր գույքը, որ թագէւն պիտի կազ ըլլար, նայելով ազգային կրօնական և մնանական սովորութիւնը, Յօլջուկ պատկերներ, ու պատմութիւնն իսկ Քիբատոնէւթեան մօւտքին ի Զէյթօնն քարոզութեամբ մեր առաջին յաւառութիւններուն մընյան, որ թագէւն պիտի կազ ըլլար, նայելով ազգային կրօնական և մնանական պատմագրին անձնին, և զոր սակայն Բարթողիմէտ կոչած է մողովուրդը, կարծես մեր Հ. Բարթողիմէուն քաջի հմայքէն զարտուղած

Ե. գույքէն է որ ենդինակը կը մտնէ բռւն իր նիւթին մէջ, Համառոտ բայց իրապէս հնասարքական են հնախօսական և պատմագրական

տեղիութիւնները որոնք կը տրուին քաղաքին զոյց անուններուն, անոր ննագոյն և զասական չշրանենրու պատմութեան, քիբատոնէական թըռուականի անցքերուն, մասնաւորաբար Պատիկիեան եւ նեսառական խրուութեան, աղոյա, քանի մը գոր փափսակի մնըթ բիւղանգական և մերթ հռովմէական տիրապիտութեան անցներուն մասին միշեն մէմ. զոր Ծանեկան են հն դրուած բռւն հայացատմական կամ հայացիսական մասերը. թէեւ ուսումնագրութեան տեղիութիւն ուսումնագրութեան ատազդի մեռվ կը ներկայան անձնը, հայ պատմագրիներէ, ոյն ներկայական անցքը յիշառակարաններէ, եւ ուսումնագրութեաններէ և այլ աղիւնիքի կամ առտածութեան համաստական ցուցակներով զարկացնելի հնար վիտի ըլլար անշուշտ յաջորդ Բ. ու գույքն մէջ, որ կը պարագագուի Մարաչի անտառական կեանքը, արենանդուն և արուեստներու, առետութիւն ի գանառականական շարժման ամփուփ ներկայացմամբ զոր շատ աւելի կանունաւոր կիրսով և արտածութեան և ներառութեան համաստական ցուցակներով զարկացնելի հնար վիտի ըլլար անշուշտ յաջորդ Բ. ու գույքն մէջ աղիւնիքի գրիւրախութիւններ արգիւրած չըլլար տեղուոյն վըրայ կատարելու այս աշխատութիւնը, Բայց անցինելի է յաջուղութեանը յանորդ գիւրիւններուն (թ. Ճ.Փ), որոնց մէջ կը պատկերացնին Մարաչի ընտանիանին կեանքը, գաւառակարաբառը, կրթական կեանքը, նոր սերունդը կրթուած հաստատութիւններ, հայ աշունդները և գրադէտունները, Այս գույքներուն համար հաստատութեանը իրման և մաքի մասնակիցներուն սերիականինները այս պիտի մայուն յիշառակարաններն արելուականինները այս պիտի մայուն յիշառակարանի մը մէջ յաւերցացուելուն համար իրենց հայրենիքին իր սրունդը և մաքի մասնակիցներուն սերիականինները, որոնք հայ պիտի գտնեն զեռ մնեն երկի և իր բնաշխարհին մէջ իր բնատական մէջ իր բնատականիկ գոյութիւններ արժեցնող ժողովուրդի մը հոգին պատկերը, ինչ խնամաւած մանրամասն նութիւնն առունին սովորութեաններ ընդուն հայ բարդացուններուն և ընկերային կենցաղի կարգականներուն. ին նորամիտ խտացում՝ 73 մանրամաս էլեկու մէջ գաւառաբարբառին զրայ ամբողջական և կետարակի հաստատութիւններու մէջ իրենց կայացուն տեսութիւններու մէջ առ իրենց անցքունքներուն տեսութիւններ ընդուն հայ բարդացուններուն և Սուետիոյ բարբառներուն միշեն, քերական գաղաքական և բառագրական իրան նօթեր, երգեր, ոճեր, ասութիւններ, անէծքներ, որնենքնիններ, պատմութեաններ, բառարան և բարբառարան, Հակառակ մէկ կամ մատուցներ կազ ըլլար, պատմութիւնն զր հաստիք թանգութիւննը որ աշխիթ լոյսը կը բաղկէ, չես կը բաղկէ կասեցնել ընթերցնուած:

Կրթական կեանքի եւ կրթուած նոր սերունդը պատրաստող ներքին՝ այսինքն Մարաշի մէջ եղած, և արտաքին՝ այսինքն Այնթապի. Տարսոնի, Գոնիայի ամերիկան գոլէններուն և պետական և այլ հայալարաններու գործունեաւունքուն պատկերը պատագրաւ չերմասթիւն մ'ունի Տեղուն է գիտելու թէ հա՛ւ ալ, ինչպէս Պարիս և այլուր ի Թուրքիա, ազգային կրթութեան ժաղկրգականացումը Ազգ. Սահմանադրութեան թուականէն փակի, իսկ անոր թափ կուտայ տարու և մատուցաւապէս ամերիկան վարժարաններու օրինակը. Կայց թէ՛ առաջինը և թէ՛ կրթորշէ՛ այսպէս համ այսպէս՝ առիթեր միայն կ ըլլան մղում տարու ներքին շարժումի մը, որուն ակը ազգին հոգոյն մէջ է ինքնին և ատակապէս նկատութեան արժանին են դիգը, որ Քէյփութեան կաթողիկոս ըրած է իր ժամանակին, այդ տեսակէտոտի, և իդական կրթութեան համար թափուած կանուխ շանքերը՝ հակառակ թուրքերէնին ստացած տիրական գիրքին: Այս ժամանի իրենց որոշ արժէքը ունեն անշարժ շատ լաւ զարաւորուած այն առիթեկութիւնները եւս որդիք կուտած են երկը ամերիկան գոլէններու հաստատութեան և զարցացումն, և անենց մըտաւորական և բարյական ոյժերը զալպանակող շարժաւիթիւններուն մասնին Մարար ազգեցութեանց մեր ազգային ներքին կեանքին մէջ կատարած գերեց առարաններու անականութիւնով յօշ շանկան են այս գրեթէ վաւերացիր ժանօթութիւնները: Ժդ. դրամին մէջ, ուր կը խօսուի Մարաշի հայ գրագէտներու եւ աշուշներու մասին, քիչ մը ցնցուի կը գտնենք յայտնաւած այն կաթորքը թէ Կիրիկիյ Հայութիւնը ընդհանուր առամձր ու ունեցած ուրբյու ժողովագնան զրականութիւնն կամ բանաստեղծութիւն ժողովուրդ մը որ բուեղծած է մեր ներկայ գրականութեան նախալեզուն, Միին Հայերէնը, և որ ազգային, քաղաքանակ և կոնսական կեանքի ոգեշնչութիւնն ենթակ ենթակութիւն է զարկ, կը այս միթէ բարորդին ամուլ մնացած յիմիլ ցեղին հոգոյն ինքն արտայայտող այն աշշտին մէջ որ գրականութիւնն է: Մենք կը կարծենք թէ կանխաւան է այդ տեսակ երգակացութիւնն մը՝ ցրչախ զեր տեսական շափակ չէ ուսումնասիրութեան մեր առաջուրդներէնի գանձարանը, ուր կիրիկան միտքն ու գրիչը մեծագոյն բաժինն ունեցած են գրծունէութեան, երբէ այդ երեսից աշքառու և թրցախութիւնների նամար գեթ, ասոր բարաւութիւնը մէջ ու եր սկզբուրուր մը կորացնենալով մայրէնի բարբարութ կը սկսի խօսի օտար լեզու, խօթանալով իր գողացութեան և արտայայտումի միջոցները, բաւական տեսնին համար կը թարառի բաւ իսկ գետառուներուն ալ կենանութիւնը, և կը առաջի արտագրելէ: Բուոր թթաքանոս գաւառներուն համար հասարակաց միհակ մ'է այս Այս է պատճառը որ այս լեզուվ ազգերէ ազերու չեն ցուցներ բաւ հայ աշշուազական գրականութեան նետ, այնինչ ունենաւ

լով անոնց բանաստեղծական գեղեցկութենէն, Յաշորդ երեք գլուխները նույրուած են Մարաշահայութիւնն կրօնական և սկզբցական կեանքին: Առանձնաբար նկատի առնուած են Ազգային Մայր Եկեղեցին և համագործ կաթոլիկ եւ բողոքական հասարակութիւնները. Նկարագրուած են իւրաքանչիւրին Եկեղեցիներն ու ազգմարանները, կենսագրուած են Առաջնորդները, քահանաները և Հովիւները: թէ՛ անոնք որ Մարաշի մէջ պաշտօնավարած են, և թէ՛ անոնք որ բնիկ Մարաշցին են: բայց լուր պաշտօնավարած էննուագրուած մէջ ուշագրաւեն թէ Փայտեանի և ներկայ Սահակ կաթողիկոսի նույրուածները:

Կրօնական շարժումները ներկայացնող հատուածներուն մէջ կ'արժէր ասկայն առելի հանգամանորէն դրել Սուհապպէրներներու: Բ. Բուհներներու մամին, որնք, բողոքական մայնութեան սուզակի կամ անուզակի ծնունդ, կիլիկինայութեան այդ մարզիւրուն մէջ երկան եկած են նախաբակ, և հրմակ գաղութահայութիւն ինչ ինչ կոմմերց ճիւղապարուած: Նոյնպէս հպիկական սկզբան Եկեղեցին ի կիլիկիս հաստատած մասին, թէ՛ այս վերինը բոլորողին պատմութեան կը պատկանի այլնս:

Ժէ. գլուխը ԱՄարալ սամանեան տիրապետութեան սակած, անցման գուսի մըն է պարագաւուն, հասկնակի գարգաւներու համար յաշիրդ չըրս դրուիները, որոնց մէջ կը խօսուի յեղափոխութեան Մարաշի մէջ սկզբանաւորման, 1895ի մեծ կոտորածին, զայն կանոնը գէպէքերու: Կիրիկոյ աշէտին չըր հայ քաղաքականուսանակցութեանց յաշերգարք կաղսակերումնն, և կը վերակցն Մարաշի վերին ազէտին մասնին զարդուցնող եղենապատում, ուր բարեկամներու խեցութիւնն ու խարդաւանանքը եւ թշնամիներու զօրութիւնը և կատաղութիւնը պար բնած են իր հաստատեն և ազգային ինքնութեան ըզցաւումներու կազմակերպութիւն իրախան առաջ առել: Պայլաւուստ և սէգնակէս պէտք է սանձահարած լինի բանաստեղծի իր սիրու, կարենալու համար պատուղարար արձանագրել ինչ որ կը բովանդակիւ անոնց մէջ Վատահ են առաջան թէ ոչ միայն ինքը, այլ նաև բոլոր իր վերապարզ հայերէնակիցները, միաւու առելի քան 15000, որոնք ցիրացանաւուած են Սուրբին, Պաղեստին, հրագ, եղիպատ, Յաւնաստան, Ֆրանս, Հիսուս, և Հայութիւն Ամերիկա (ինչպէս երկրագրի մտադրութեամբ մարդաբանուած է վերին ենթեք գլուխուրուն մէջ), եւ որոնք ամէն առել կը վայեկին մին եւ պարկէլու համար յանդաշներու համբաւը, իրենց ընտանեկան գրագարանին մէջ իրենց Կատաձաւունին և Ազգապատումին գովը գուրգարանին պիտի պահն այս հատորը, շարթաւուն մէջ քանի մը անգամ, միաւու առելի խեցը և իր կարգին, զայն եւս բանամի և անկէ՛ ևս ծձեռն համար իրենց նախնեաց սէրը հաւատքին եւ սքանչելի յօյսին մեծութիւնը, և լեզունք սիրու և արցունքներով լուացուած խզմատանքով ստորագրելու համար մեծ ամէնը

մը՝ զիրքին 804 էջին վրայ, մնացորդաց մարդաւահաբերն ներքի գրաւած առ եռատաղին տակ, «Ամե՛թ շարդարանիներուն, պատի՛ և այլ վերապրումի ճիգին ու մանաւանդ անելու և բազմանարու առողջ բնազդին»:

Մատենախասականի մը սահմանները թոյլատու չեն աւելի ընդարձակ եւ մանրապատում վերտուում մը, որուն սակայն ո՛չ միայն ընդունակ այլ և արժամի է բազմաթիւ աշխատակիցներու օգնութեամբ պարապուած, 260է աւելի լուսափաղ պատիկերներով զարդարուած, մատուած գասաւորութեամբ համարդուուած, գեղեցիկ տպագրութեամբ ի լոյս ընծայւուած այս ընտիր գործը, որ ինքնին իւի կը յանձնաբարձի ինքինքը ոչ միայն ամէն լարաշահայի այլ նաև ոչ լարաշահայերուն, այսինքն ամէնուու:

Թ. Ե. Գ.

— — —

Ա. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՑ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ ֆեռուար ամսուան ընթացքին, Ա. Աթոռոյ Տեղում Ֆոլովու եօթն անգամներ ինիստ գումարուեցաւ իրք. Վարչական Մարմնի, իսկ իրեւ Կորօնական Փերապուն Անհանդ մէկ անգամ, իրաքանչիւր զրակելով իր իրաւաութեան մէջ հղած խնդիրներով:

● Բշ. 4 Մարտ.— Ժառ. Վարժաբանի և Ընծայարանի աշխարհաք, իրենց անունին եւ սուսոցիներուն առաջնորդութեամբ, զային նրիբով, Յեղանան գետ, և Մեռեալ ծով, ամրոջ օրերնին տարով տարեկան այդ պայուսին կը օնական պաշտամունք կատարեցին Երգանանի ափին, լոգանք ըրբն Մեռեալ ծովուն մէջ, ճաշեցին երեքի, և կերելք կատարեցին դէպի Փորձաւթեան ւեռ:

— Ս. Պատրիարքը ևս, Տ. Մեսոպու Սրբազնի, Տ. Եղիշէ Վրդ. ի Պ. Կ. Նորեանին ընկերակութեամբ, անցաւ Յորդանանի միւս ափը, ուր հիւրենական ցեղաւան մէր Անդրեանին մըրմարու տակաւարը:

● Դշ. 6 Մարտ.— Երեկոյեան հանդիսաւոր նախառական Սրբոց Վարչանանց, Հեթումի արքայական մականը ի տես հանուեցաւ բատ սաղուութեան:

● Եշ. 7 Մարտ.— Բատ սովորութեան, Ա. Վարդանանց տօնին այս օրը պատարգագեց գրգռանցին տեսուչը, Տ. Տիրոն Վրդ., որ և բարգեց գրուան տօնին ասիթիւ, ազգային այս պատերազմին հոգեսր նշանակութեան մէջ մատ-

նանձելով անոր բուն արժէքը, իր սուրբ իտէալի մը պաշտամանութեան գործը, որ՝ պարտութեան երկոյթին տակ՝ ճշմարիս յազմութիւն մէ եղաւ:

— Էկո օրէն վերջ, Ա. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ աւագ թարգման Տ. Հայրիկ Արք. ի եւ կրանապետ Գ. Կ. Նորեանի այցելոց Մեթօդաւութիւնութիւն ու պատուարանը, ի չնորհաւորութիւն իրենց աղջայի տանին:

● Ուր. 8 Մարտ.— Բատ իրաւական սովորութեան. Ս. Պատրիարքը մատուցուեցաւ Ասորացոց մատրան մէջ, «ուր քարոզեց Տ. Գնորդ Վրդ., որ նախընթացարար քարոզած էր նաև ի Ա. Աստածածիւնի նրէի առնելով օրուան ընթերցաւածներէն, նրէի առնելով օրուան ընթերցաւածներէն, աղջու յորդութեամբ տուաւ մերձակայութեան քարիւ առաջական բանական մատուասի մը մասին տեղայուած վրայ քննութիւն մը կատարելու համար:

— Կէս. օգէն վերջ և. Պատրիարքը, Տ. Մետարազանին Տ. Միոն և Տ. Տիրոն Վարդապետներուն Պ. Կ. Նորեանի համարապատ Պ. Ֆայլէթանի հետ երիցով գնաց, Յորդանանի ափին, միւս ազգաց մատուաներու շարքին հառուցանելի հայկական մատուասի մը մասին տեղայուած վրայ քննութիւն մը կատարելու համար:

● Եր. 9 Մարտ.— Երեկոյեան ժամերգութեան ատեն կատարաւեցաւ գնակեալ խորոնայի ծէսը, բորոր խորանները և սղամանները քարագուեցած ի խորհուրդ նախածնուզաց արաւածան զրախուէն:

— Ժառանգաւարաց վարժաբանի մեծ սրահն մէջ կատարաւեցաւ գարզական հանդէս նույրածած Ս. Վարդանանց յշխտակին, բանախօսց Տ. Գոն Վրդ., ճառեց կարգացին Յարութիւնն Արդ. և ժառանգաւար թորոս, արտօնանութիւնն Արդ. և ժառանգաւարը:

● Կիր. 10 Մարտ.— Բատ Հին Տօմուրի Բուն Բարեկենանի առթիւ Ս. Պատրիարքը քարոզեց, օրուան ընթերցաւածներէն ներշնչաւած խրատական բաներուն մուսքը ուղղելով ամէնուան:

— Երեկոյեան, ընդհանուր սղամանատան մէջ ընթերցին միաբանն եւ աշխարհաք, մազմանքի խօսքեր եղան Ս. Պատրիարքին կոզմէ նուիրապիտական Աթուռներու, Հայ Խովանուցրին եւ Միոնառանութեան, և Պատր. Փոխանորդ Տ. Տիրոտի Աթուռազանի կոզմէ Ս. Պատրիարքին համար:

● Բշ. 11 Մարտ.— Առաւտահան ժամերգութեան վերջ, միաբանութիւնը, աշխարհաք և պատունեանց Պատրիարքարանի մեծ սրահին մէջ ներկայացն Ս. Պատրիարքին, բարի պահքի շնորհաւութեան համար:

— Տ. Գարեգին Վրդ., Հայֆայի Հոգիսը Հովիք Ս. Աթոս հկաւ, գործոց կարգադրութեան համար:

● Եշ. 13 Մարտ.— Կատարաւեցաւ արարագութիւնը հանդիսաւր ՀՀրամարիքային ԱՄեղան արտասանեց Ս. Պատրիարքը: